

Struktury długiego trwania a zróżnicowanie i przemiany sieci szkolnej w Polsce

Artur Bajerski

*Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej UAM*

Sieć szkolna jako przedmiot dyskursu naukowego (różne konteksty)

Sieć szkolna jako przedmiot dyskursu naukowego (różne konteksty)

Zmiany demograficzne i zamykanie szkół

Decentralizacja oświaty i jej finansowanie (problem algorytmu subwencji oświatowej)

Konflikty związane z reorganizacją sieci szkolnej i ich znaczenie

Sieć szkolna a generowanie/niwelowanie nierówności społecznych i społeczno-przestrzennych

Sieć szkolna

Sieć szkolna - pojęcie od dawna wykorzystywane do opisu organizacji przestrzennej oświaty.

M. Falski (1925) - sieć szkolna to punkty, w których mają być (są) założone szkoły wraz z przydziałem dzieci do tych punktów.

R. Piwowarskiego (2006) - sieć szkolna to *„sposób rozmieszczenia punktów szkolnych (na tym obszarze) oraz wzajemne relacje zachodzące między nimi, a także relacje między punktami a otoczeniem”*.

Jak rozumieć punkty szkolne, wzajemne relacje między punktami szkolnymi oraz między punktami szkolnymi a otoczeniem?

Sieć szkolna

Ze względu na dostępność relatywnie wielu informacji statystycznych opisujących sieć szkolną na poziomie gminnym (GUS i SIO MEN), można ją operacjonalizować z wykorzystaniem takich cech jak m.in.:

- (1) wielkość szkół,
- (2) zasięg obwodów szkolnych,
- (3) stopień i status organizacyjny szkół,
- (4) dowożenie uczniów do szkół,
- (5) przestrzeganie zasady rejonizacji kształcenia.

Sieć szkolna

Ze względu na dostępność relatywnie wielu informacji statystycznych opisujących sieć szkolną na poziomie gminnym (GUS i SIO MEN), można ją operacjonalizować z wykorzystaniem takich cech jak m.in.:

- (1) wielkość szkół,
- (2) zasięg obwodów szkolnych,
- (3) stopień i status organizacyjny szkół,
- (4) dowożenie uczniów do szkół,
- (5) przestrzeganie zasady rejonizacji kształcenia.

Studia lokalne *versus* (makro)regionalne

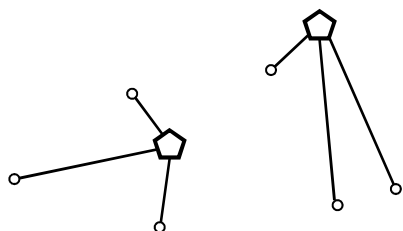
Sieć szkolna

Ze względu na dostępność relatywnie wielu informacji statystycznych opisujących sieć szkolną na poziomie gminnym (GUS i SIO MEN), można ją operacjonalizować z wykorzystaniem takich cech jak m.in.:

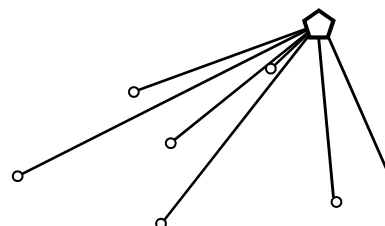
- (1) wielkość szkół,
- (2) zasięg obwodów szkolnych,
- (3) stopień i status organizacyjny szkół,
- (4) dowożenie uczniów do szkół,
- (5) przestrzeganie zasady rejonizacji kształcenia.

Studia lokalne *versus* (makro)regionalne

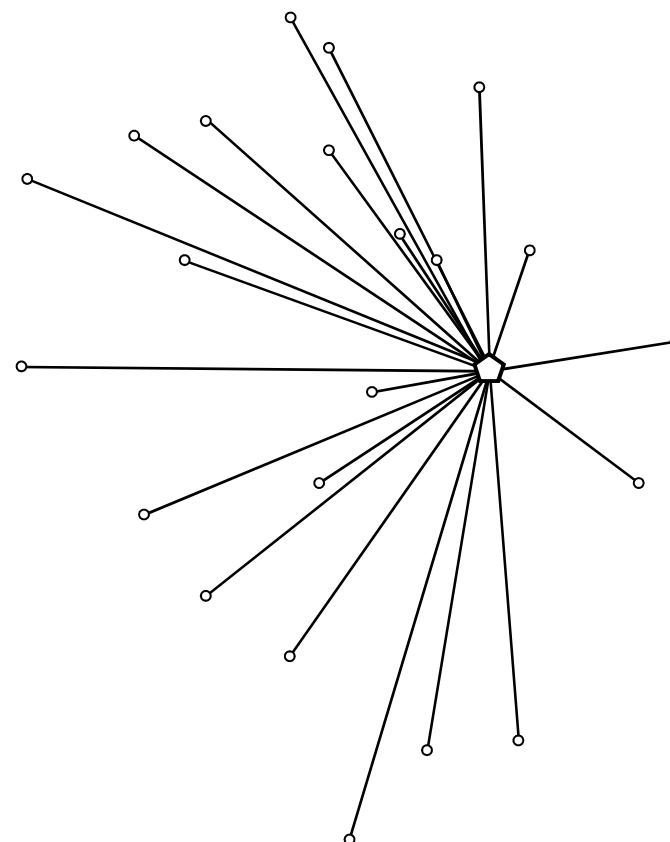
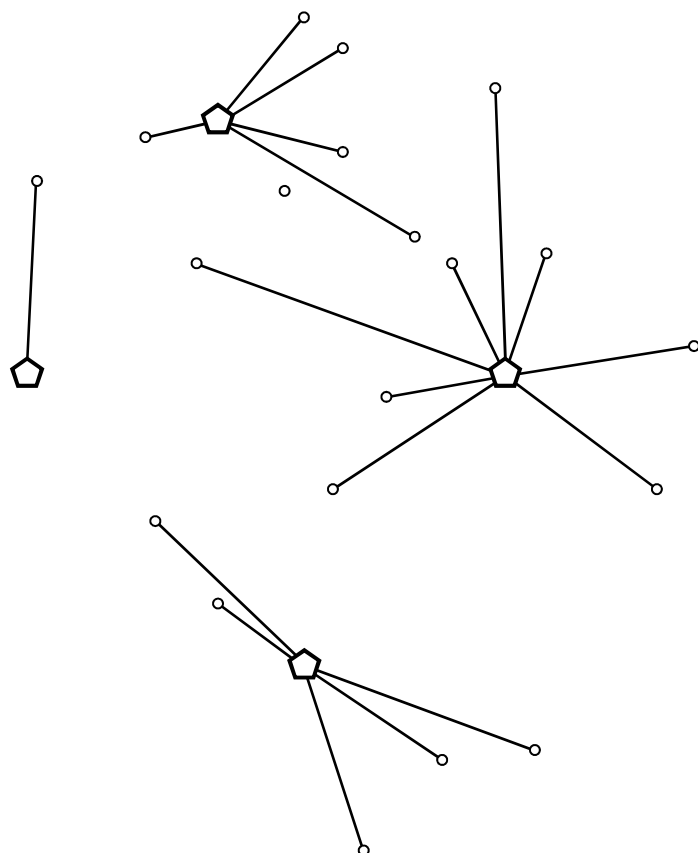
2000

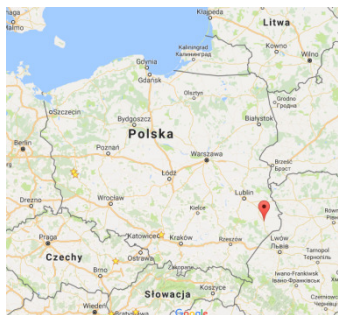

2011

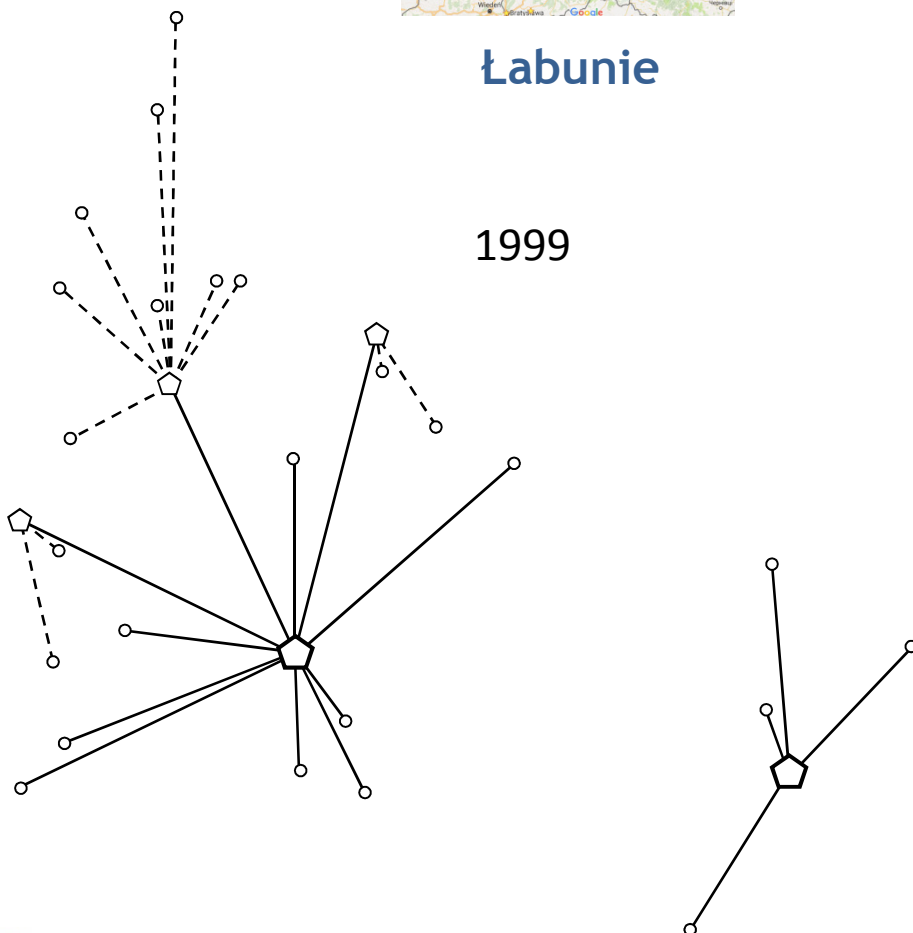
Baranowo

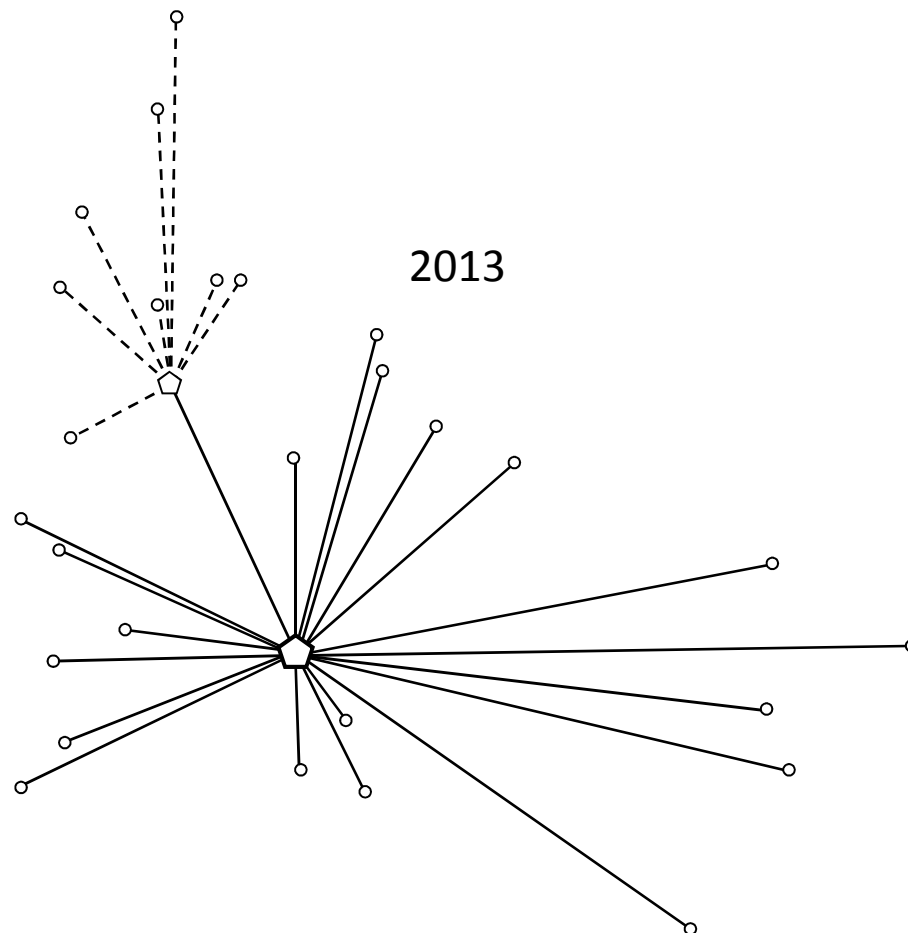

Łabunie

1999

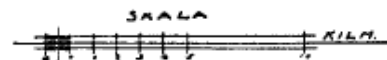
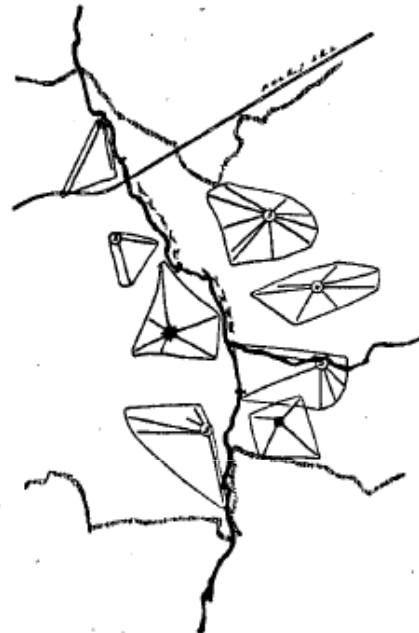
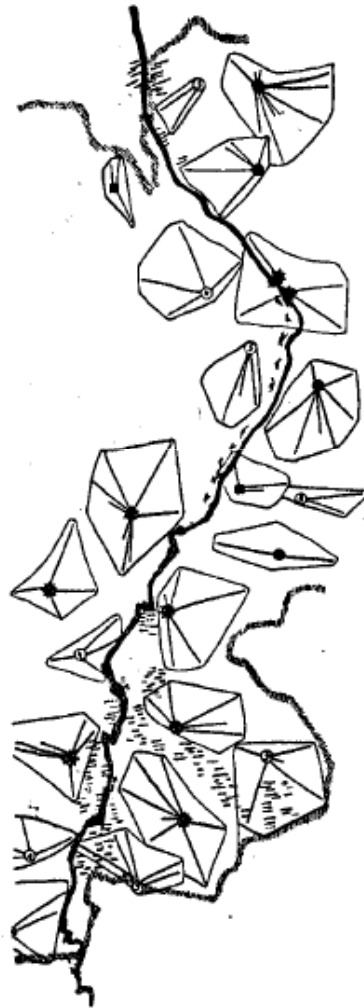
2013

Powiat
Tureckie

Powiat
Skiernewickie

Powiat
Prażmowski

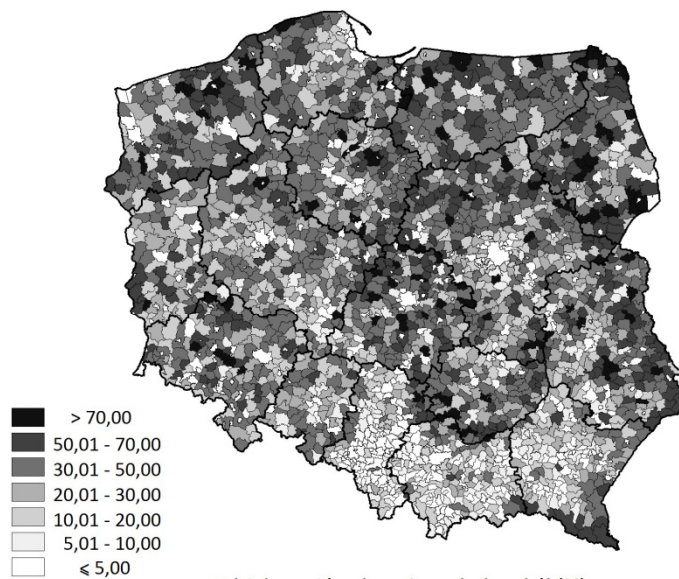

Sieć szkolna

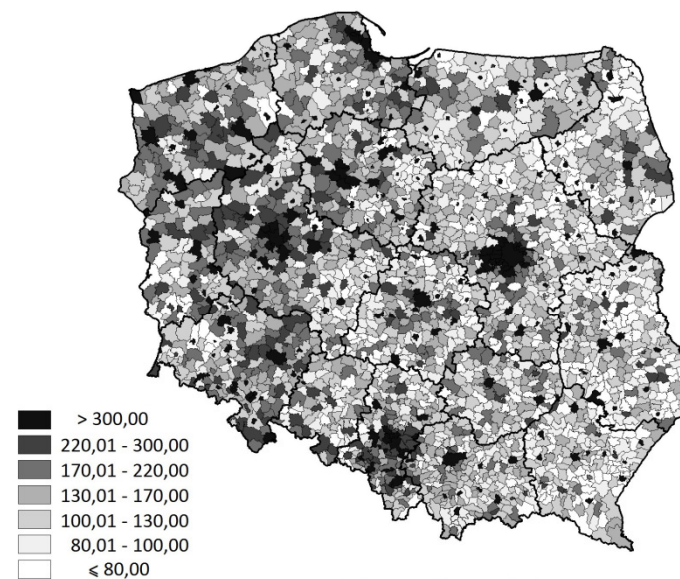
Ze względu na dostępność relatywnie wielu informacji statystycznych opisujących sieć szkolną na poziomie gminnym (GUS i SIO MEN), można ją operacjonalizować z wykorzystaniem takich cech jak m.in.:

- (1) wielkość szkół,
- (2) zasięg obwodów szkolnych,
- (3) stopień i status organizacyjny szkół,
- (4) dowożenie uczniów do szkół,
- (5) przestrzeganie zasady rejonizacji kształcenia.

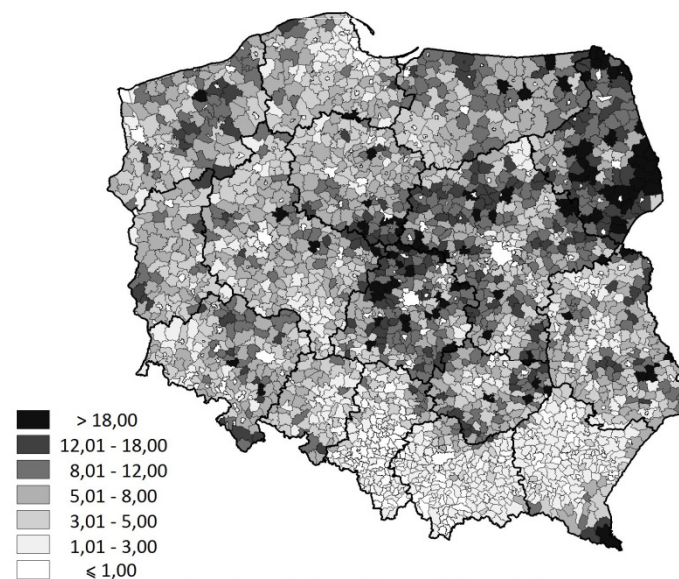
Studia lokalne *versus* (makro)regionalne

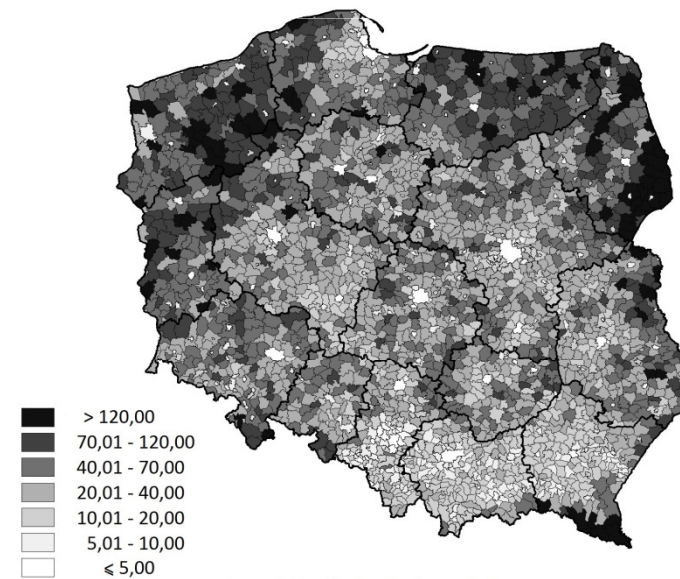
Udział uczniów dowożonych do szkół (%)
Proportion of pupils bussed to school

Przeciętna liczba uczniów w szkole
Average number of pupils per school

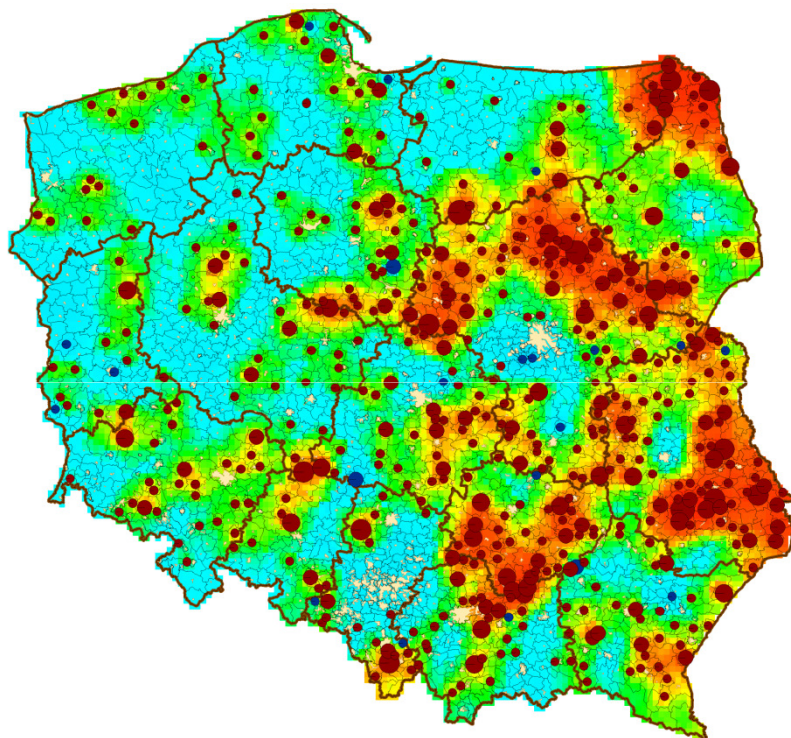

Przeciętna liczba miejscowości na szkołę
Average number of localities per school

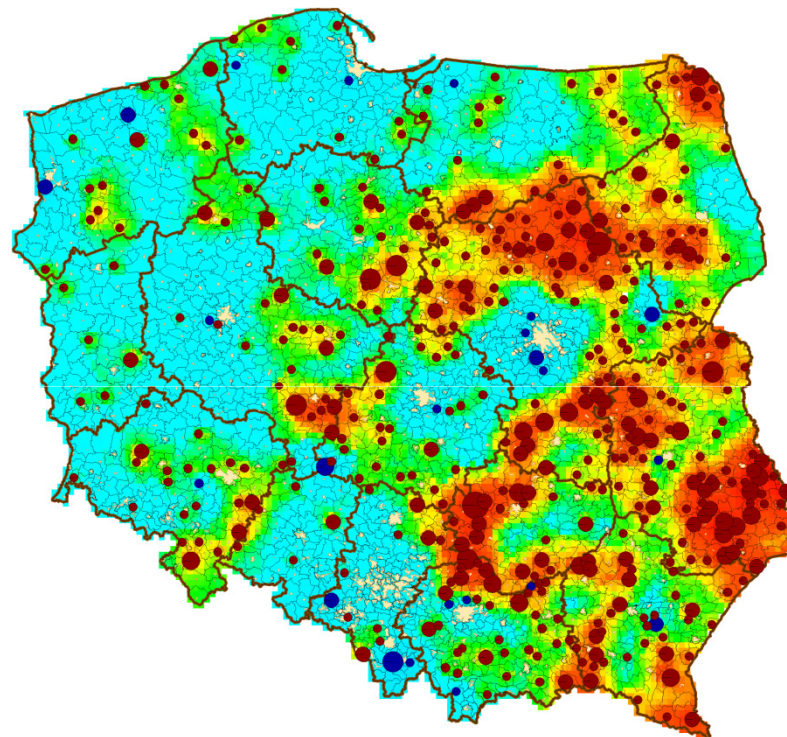

Przeciętna liczba km² na szkołę
Average number of km² per school

2003-2008

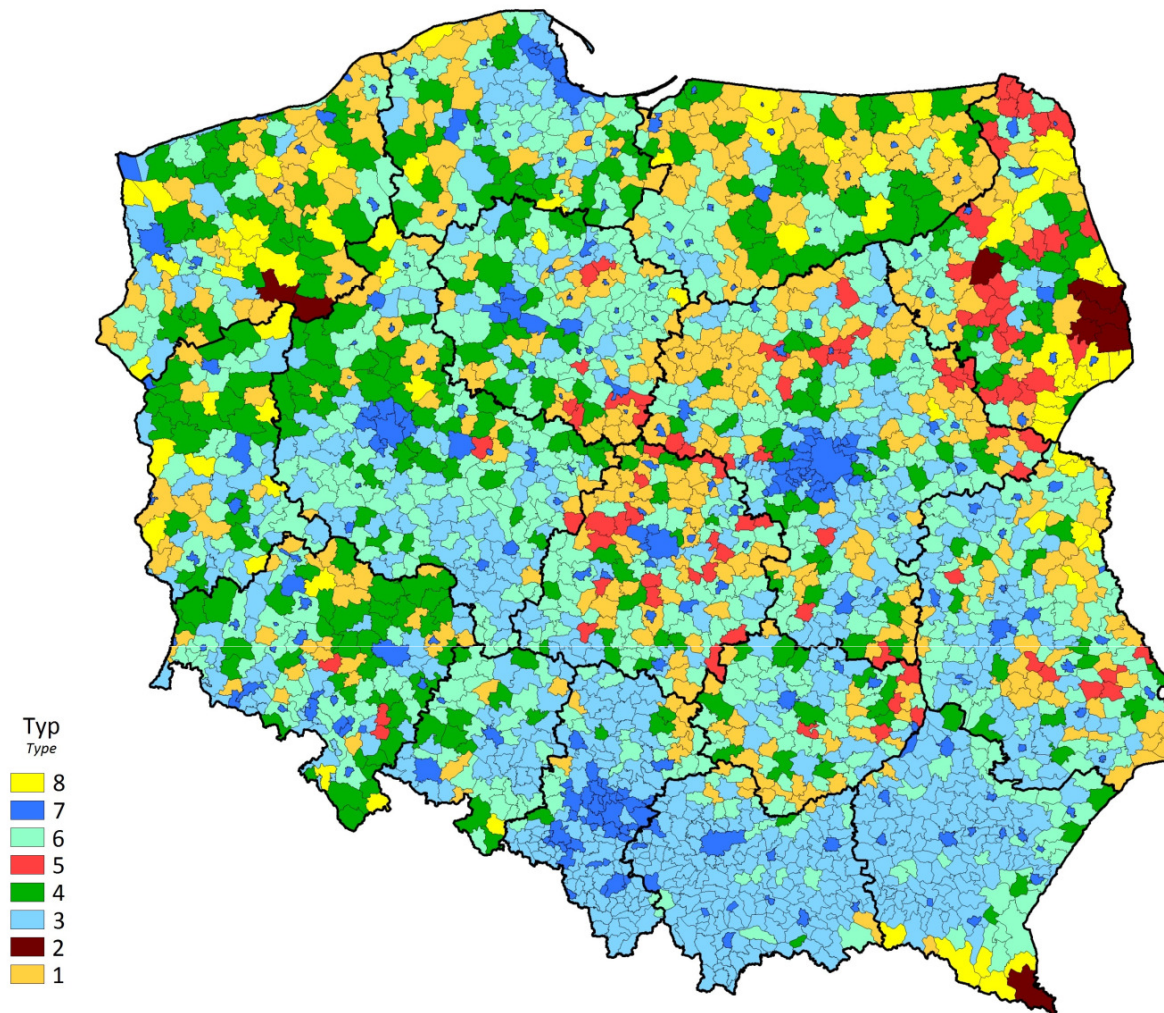

2008-2013

Ryc. Liczba zlikwidowanych i nowoutworzonych szkół podstawowych w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w Polsce w wybranych latach

Źródło: opracowanie własne

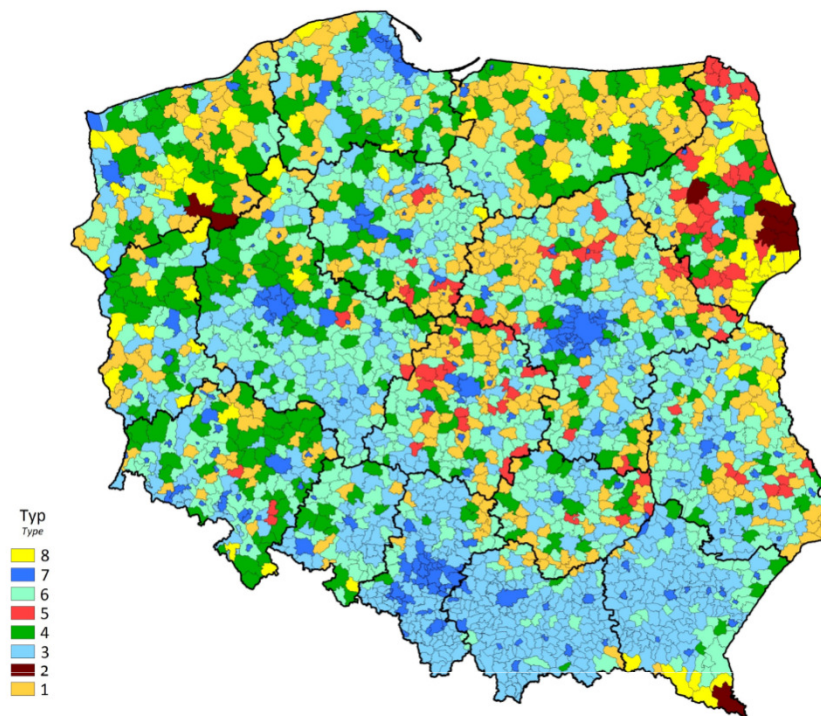
Typy zbiorcze:

**1 – o małych szkołach
i przeciętnej wielkości
obwodach szkolnych,**

**2 – o dużych szkołach
i bardzo dużych
obwodach szkolnych,**

**5 – o przeciętnej
wielkości szkołach
i dużych obwodach
szkolnych,**

**8 – o przeciętnej
wielkości szkołach
i bardzo dużych
obwodach szkolnych**

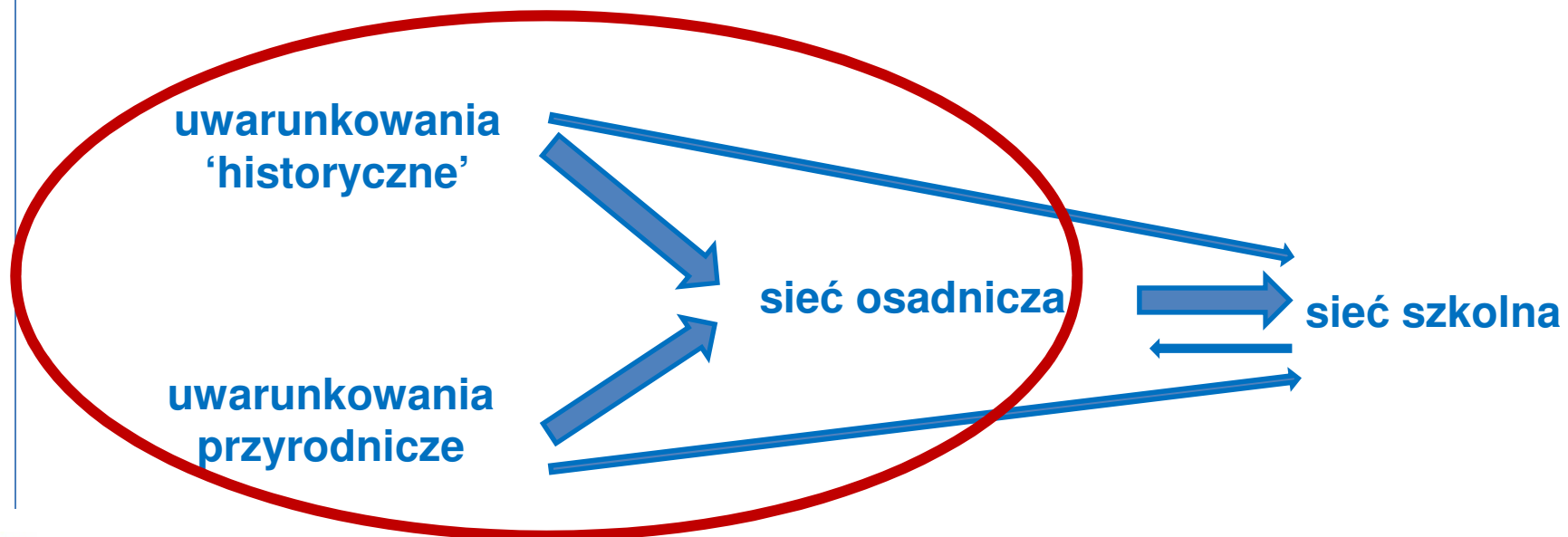
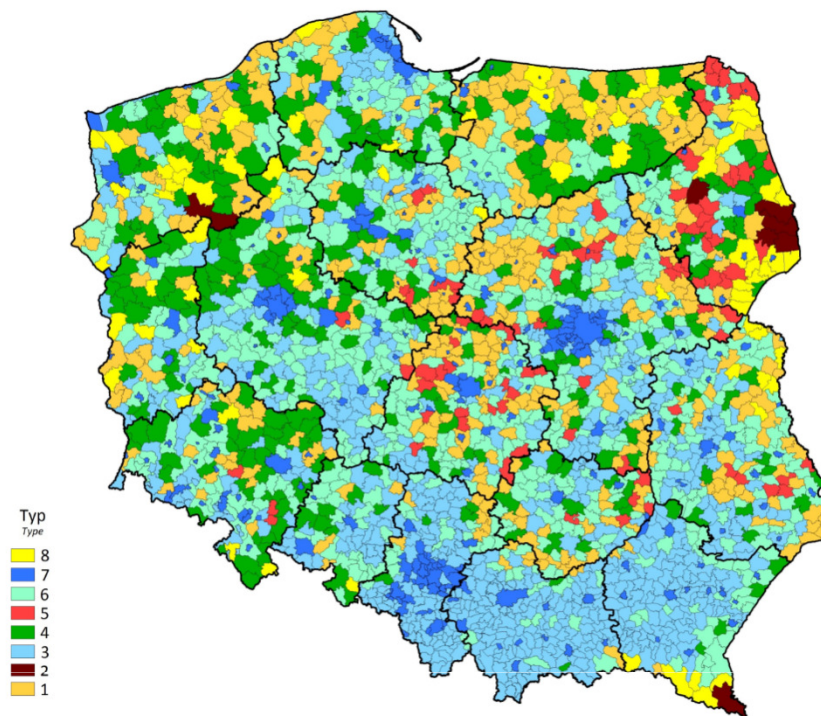
**uwarunkowania
'historyczne'**

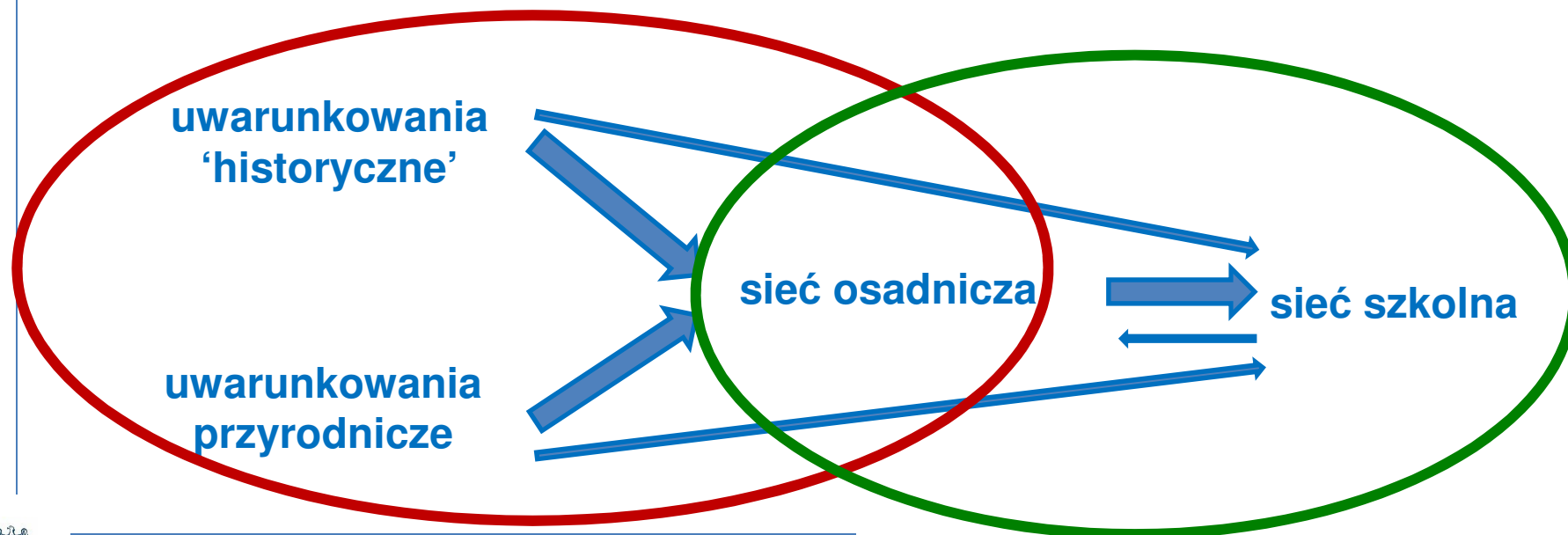
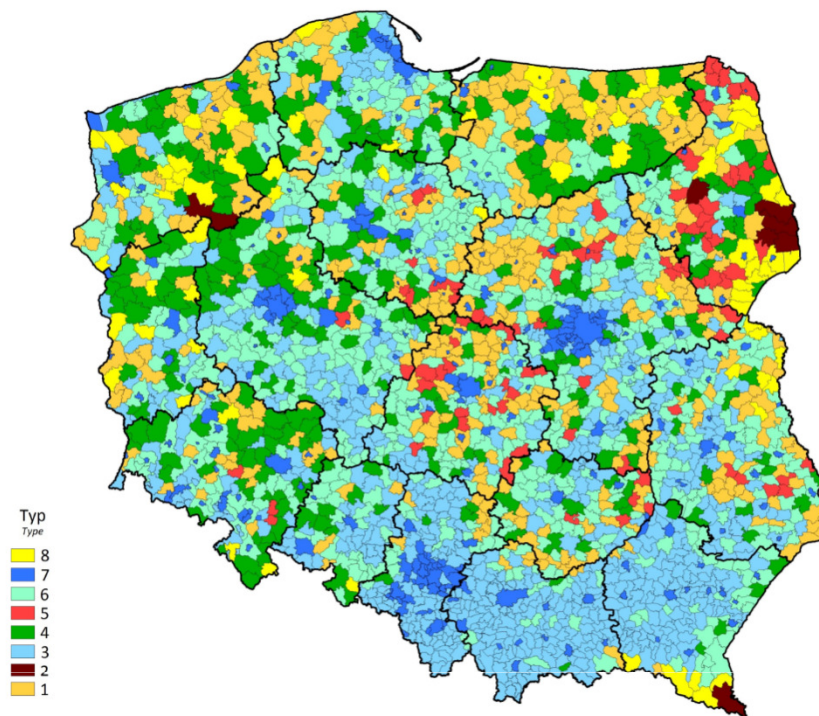
**uwarunkowania
przyrodnicze**

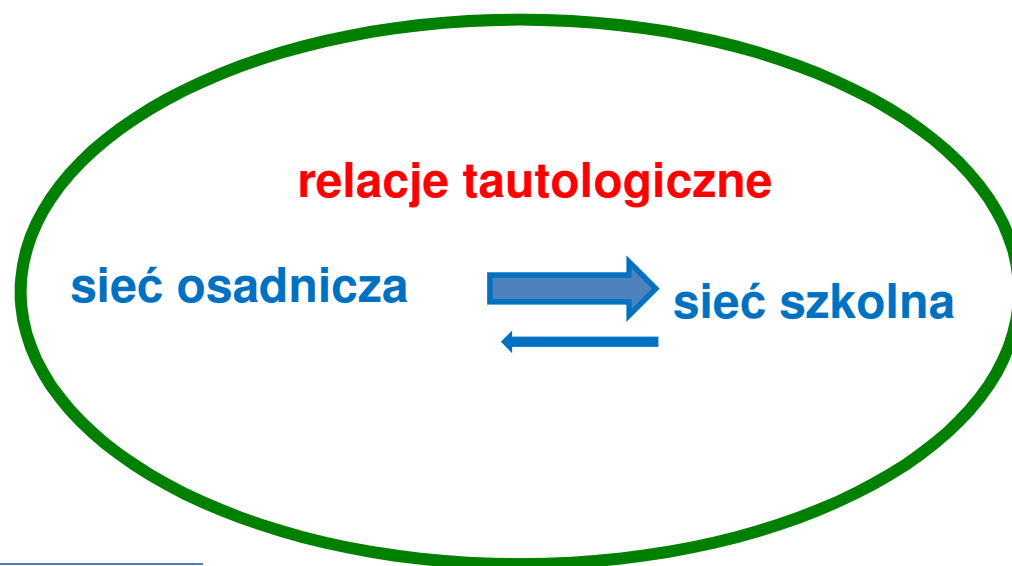
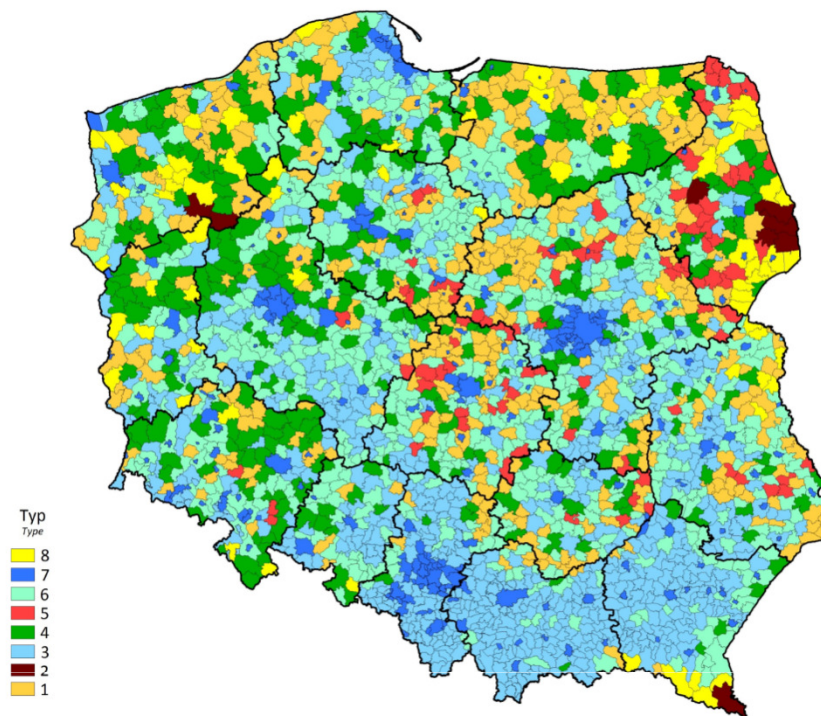
sieć osadnicza

sieć szkolna

Dwa modelowe ujęcia relacji sieć osadnicza – sieć szkolna

1. Kontrolowana wielkość szkoły

ideał 300 uczniów,
tj. do 450 uczniów – 1 szkoła,
451–750 uczniów – 2 szkoły,
751-1050 uczniów – 3 szkoły

2. Jedna szkoła w każdej miejscowości

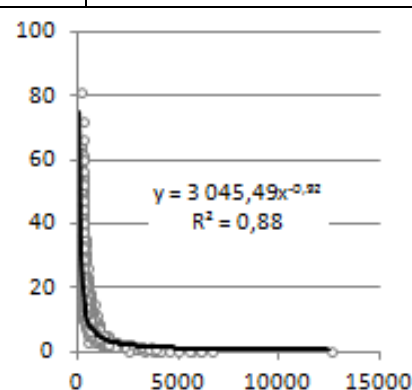
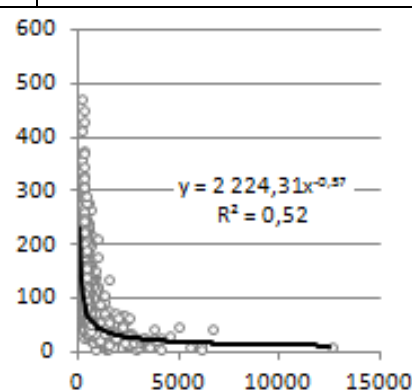
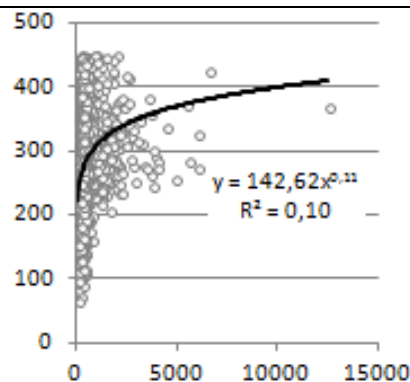
Kontrolowana wielkość szkoły

Przeciętna liczba uczniów szkoły

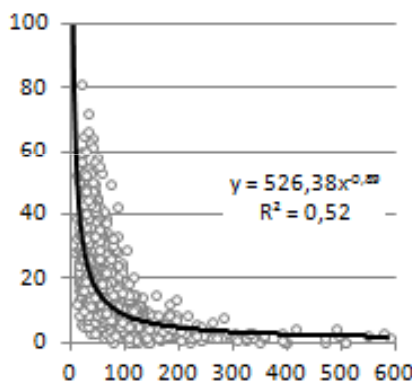
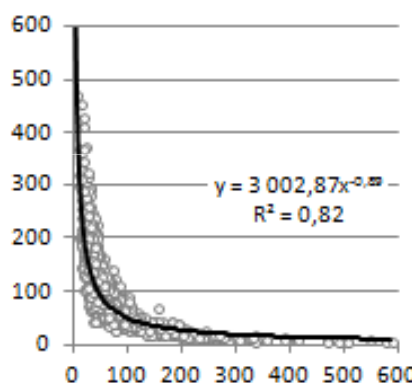
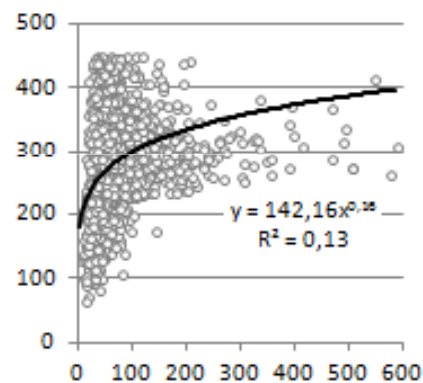
Przeciętna powierzchnia obwodu szkolnego (km²)

Przeciętna liczba miejscowości w obwodzie szkolnym

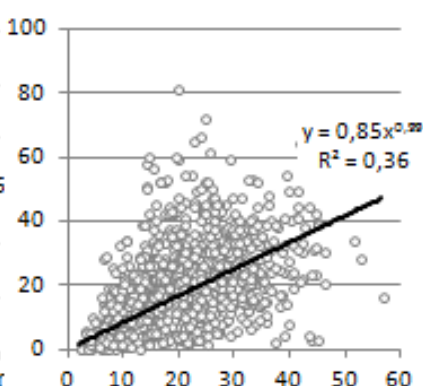
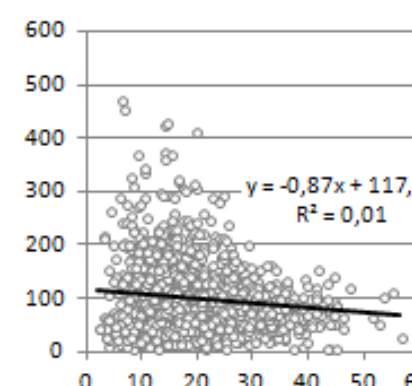
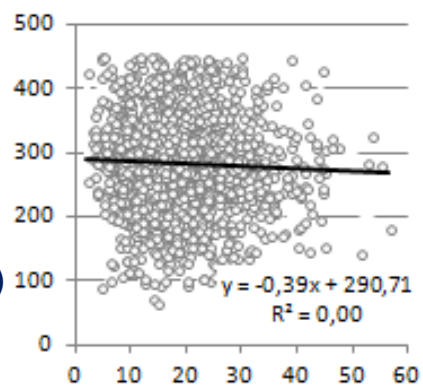
Przeciętna liczba ludności miejscowości

Gęstość zaludnienia (osób/km²)

Gęstość sieci osadniczej (km²/miejscowość)

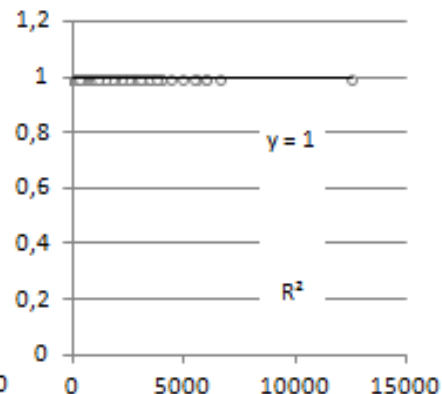
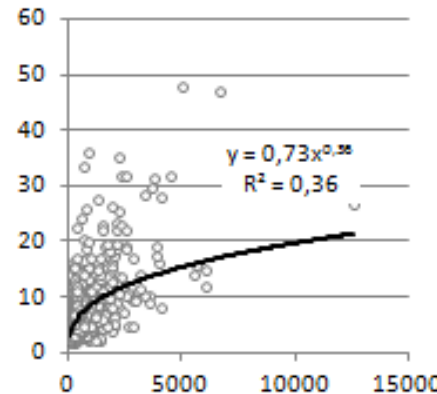
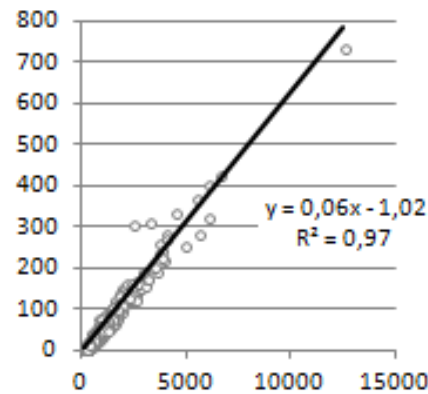
Szkoła w każdej miejscowości

Przeciętna liczba uczniów szkoły

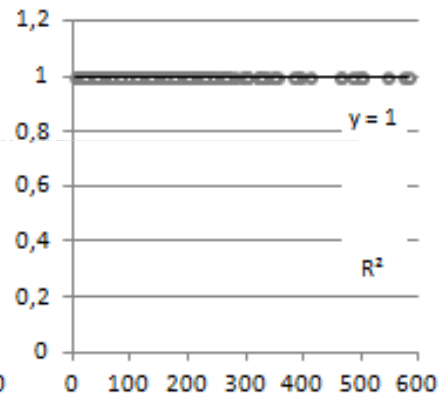
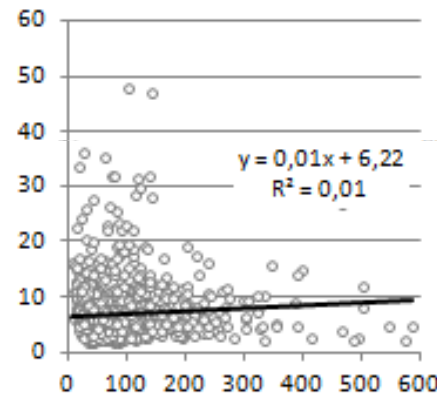
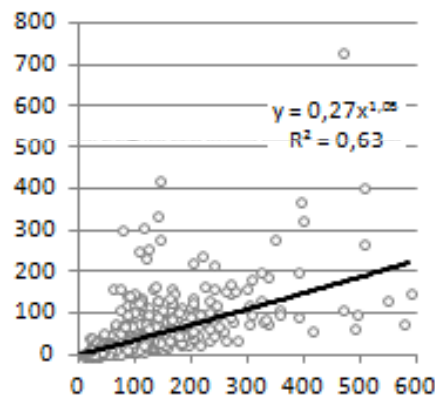
Przeciętna powierzchnia obwodu szkolnego (km²)

Przeciętna liczba miejscowości w obwodzie szkolnym

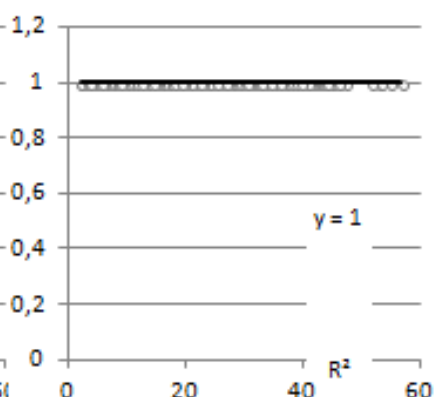
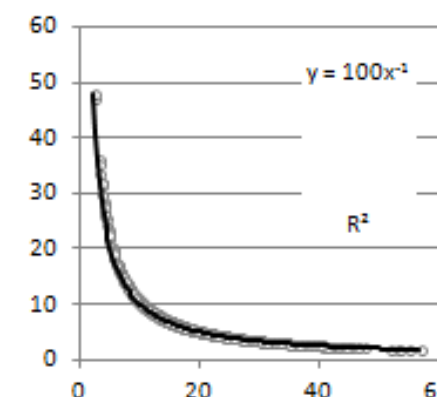
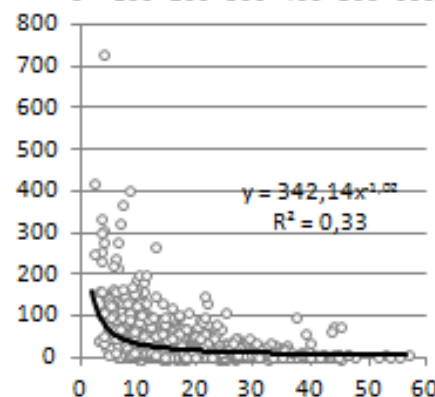
Przeciętna liczba ludności miejscowości

Gęstość zaludnienia (osób/km²)

Gęstość sieci osadniczej (km²/miejscowość)

KONTROLOWANA WIELKOŚĆ SZKOŁY

		Charakterystyki sieci szkolnej		
		Przeciętna liczba uczniów szkoły	Przeciętna powierzchnia obwodu szkolnego (km ²)	Przeciętna liczba miejscowości w obwodzie szkolnym
Charakterystyki sieci osadniczej	Przeciętna liczba ludności miejscowości	-	+	++
	Gęstość zaludnienia (osób/km ²)	-	++	+
	Gęstość sieci osadniczej (km ² /miejscowość)	-	-	+

SZKOŁA W KAŻDEJ MIEJSCOWOŚCI

		Charakterystyki sieci szkolnej		
		Przeciętna liczba uczniów szkoły	Przeciętna powierzchnia obwodu szkolnego (km ²)	Przeciętna liczba miejscowości w obwodzie szkolnym
Charakterystyki sieci osadniczej	Przeciętna liczba ludności miejscowości	++	+	-
	Gęstość zaludnienia (osób/km ²)	+	-	-
	Gęstość sieci osadniczej (km ² /miejscowość)	+	++	-

Braudelowskie długie trwanie (fr. longue durée)

Koncepcję długiego trwania (sformułował francuski historyk F. Braudel (1949, 60). F. Braudel odniósł się krytycznie do klasycznie pojmowanej historiografii, w której dominowało koncentrowanie uwagi badawczej na pojedynczych wydarzeniach i tzw. czasie krótkim.

Zdaniem F. Braudela głębokie rozumienie świata i głębię refleksji naukowej może zapewnić jedynie koncentrowanie uwagi badawczej na tzw. długim trwaniu, tj. na strukturach, które istnieją przez wiele dziesiątek lub nawet przez setki lat, które - choć zazwyczaj podlegają ewolucji - w perspektywach czasu krótkiego i cykli koniunkturalnych wydają się niezmiennie.

Braudelowskie długie trwanie (fr. longue durée)

F. Braudel (1960, 71) jako przykłady struktur długiego trwania wskazuje choćby niewielką zmienność niektórych uwarunkowań geograficznych (np. klimatu), stałość położenia miast, czy też np. wielowiekowy wpływ kupców i struktur kupieckich na wymianę handlową w Europie. F. Braudel (1971, s. 85) w koncepcji długiego trwania upatrywał możliwości „*znalezienia wspólnego języka dla konfrontacji nauk społecznych*”.

Zróżnicowanie sieci osadniczej

Już w okresie przedzaborowym poszczególne regiony współczesnej Polski cechowała odmienna struktura sieci osadniczej. Dotyczy to zarówno wielkości wsi, jak i typów morfogenetycznych.

Pomorze, Dolny Śląsk, Ziemia Lubuska - duże wsie regularne
(głównie ulicówki i owalnice)

Małopolska i Podkarpacie - przeważały łańcuchówki,

Mazowsze, Podlasie, Lubelszczyzna - wsie nieregularne oraz rzędówki
(por. Szulc 1995).

Zróżnicowanie sieci osadniczej

Jak podaje H. Szulc (1995), przełomowym momentem dla kształtowania się sieci osadniczej był trzeci rozbiór Polski w 1795 r., gdy inicjatywę zakładania wsi przejęły państwa zaborcze: Prusy, Austria i Rosja.

W okresie zaborów zmiany w sieci osadniczej przebiegały odmiennie w poszczególnych dzielnicach zaborowych, co wynikało m.in. z różnego poziomu rozwoju gospodarczego państw zaborczych oraz z różnic w prowadzonej przez nie polityce gospodarczej (Szulc 1995).

Zróżnicowanie sieci osadniczej

Duże znaczenie wykształcania się w okresie zaborów tzw. osadnictwa rozproszonego wtórnego pochodzenia, związanego z tworzeniem większej liczby mniejszych i rozproszonych wsi na obszarach zajętych wcześniej przez osadnictwo skupione.

Obszar: przede wszystkim zabór rosyjski

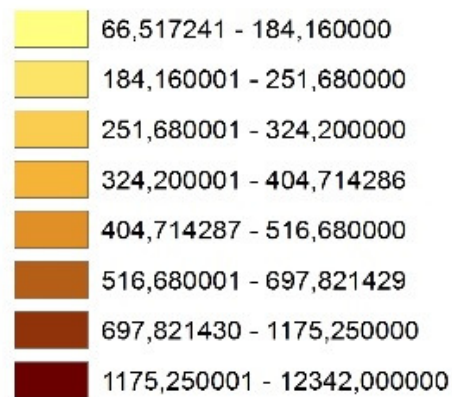
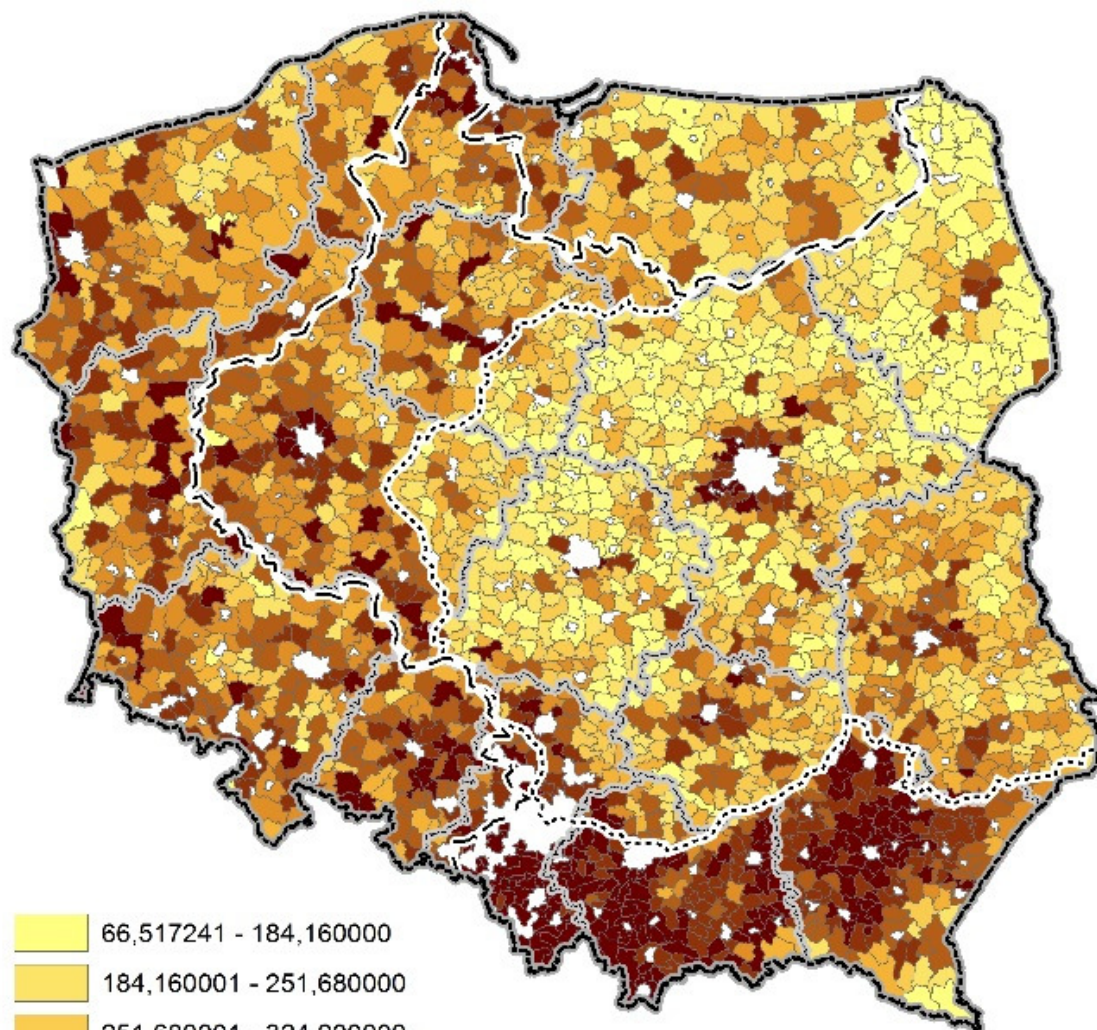
Czynniki:

- (1) dziewiętnastowieczne uwłaszczenie chłopów
- (2) prowadzona od końca XIX w. komasacja gruntów, prowadząca do powstawania licznych nowych niewielkich osad rozproszonych

Zróżnicowanie sieci osadniczej

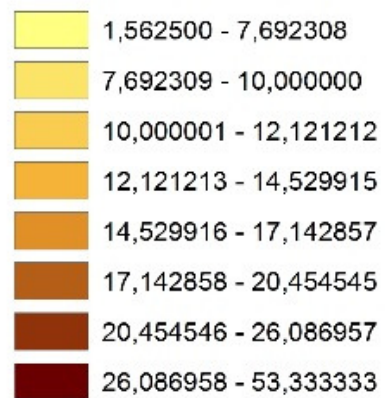
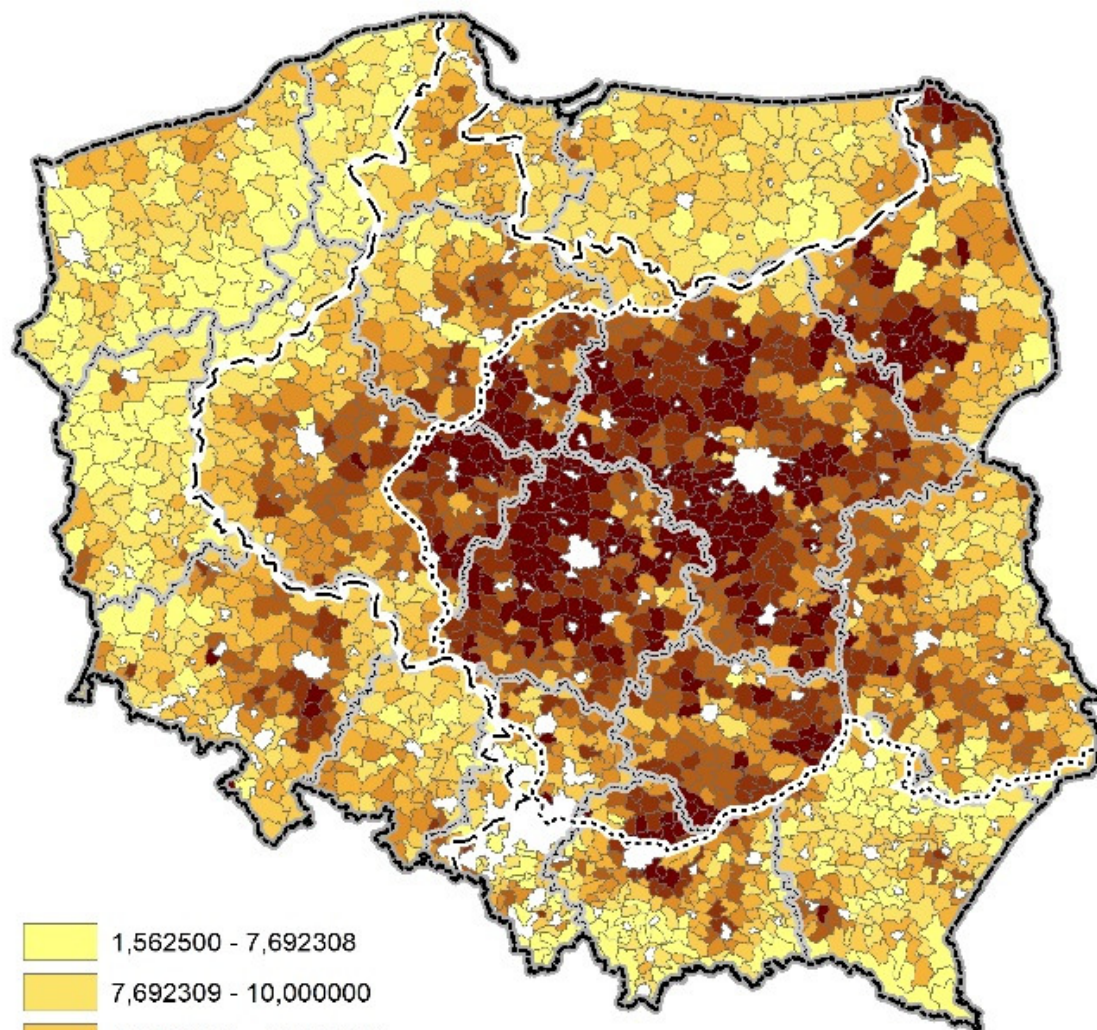
Występujące różnice pomiędzy trzema dzielnicami zaborowymi w momencie odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 r. zostały pogłębione w okresie międzywojennym (1918-1939).

Reforma rolna (1920, 1925) - nakierowana na zmniejszenie przeludnienia i problemu głodu na wsi i związana z parcelacją wielkich majątków ziemskich i tworzeniem małych wsi o rozproszonej zabudowie, tzw. poniatówek (Kiełczewska-Zaleska 1970, 1972, Szymańska 2008).

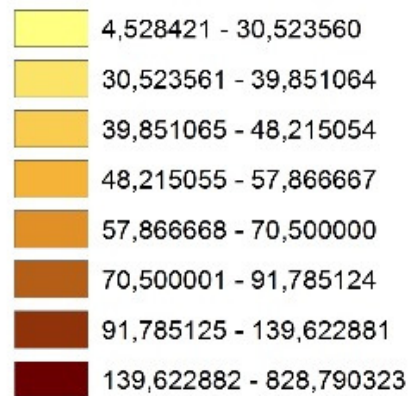
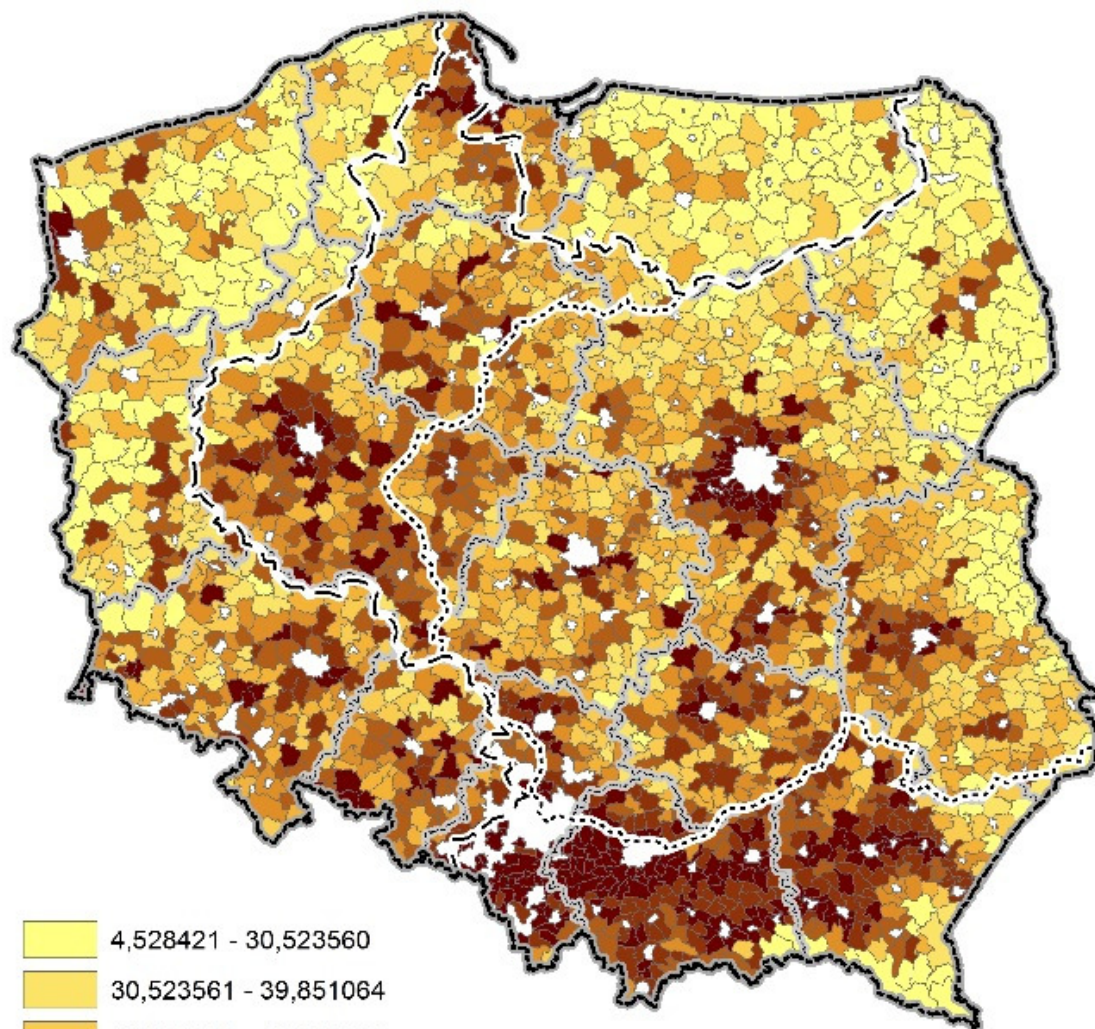
Ryc. Średnia liczba mieszkańców przypadających na jedną miejscowość w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Polski w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

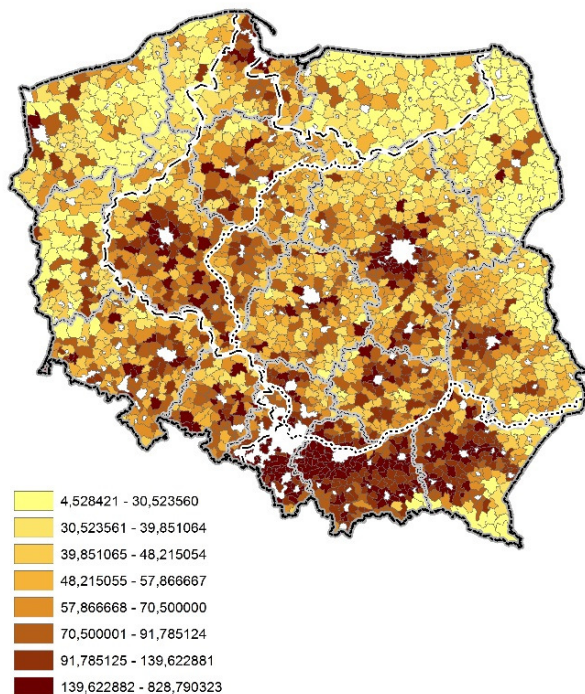
Ryc. Przeciętna liczba miejscowości na 100 km² w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Polski w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

Ryc. Gęstość zaludnienia (l. osób/km²) w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Polski w 2012 r.

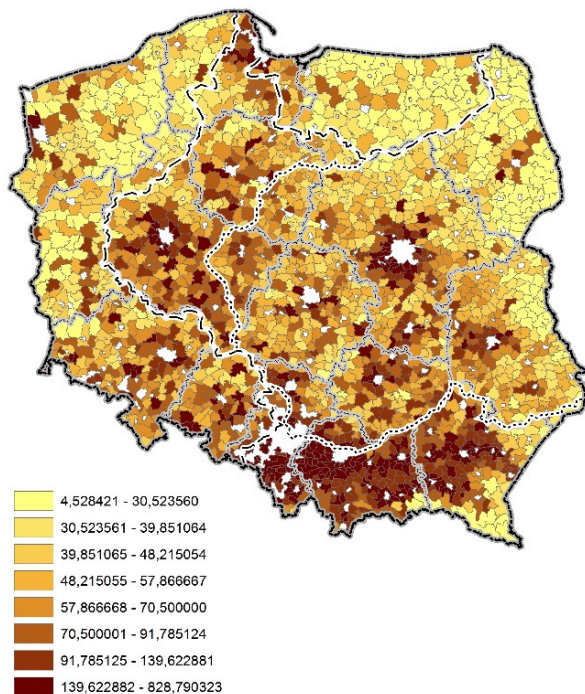
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

Małopolska - wyższa niż w innych regionach gęstość zaludnienia już na początku XVII w.

Przewaga Małopolski wzrosła po tzw. potopie szwedzkim - o wiele większe straty ludnościowe zanotowano w północnych i centralnych regionach kraju.

W 1790 r., a zatem u progu finalnego rozbioru Polski, gęstość zaludnienia była w Małopolsce o ponad 50% wyższa niż na Mazowszu i w Wielkopolsce (Jezierski i Leszczyńska 2003).

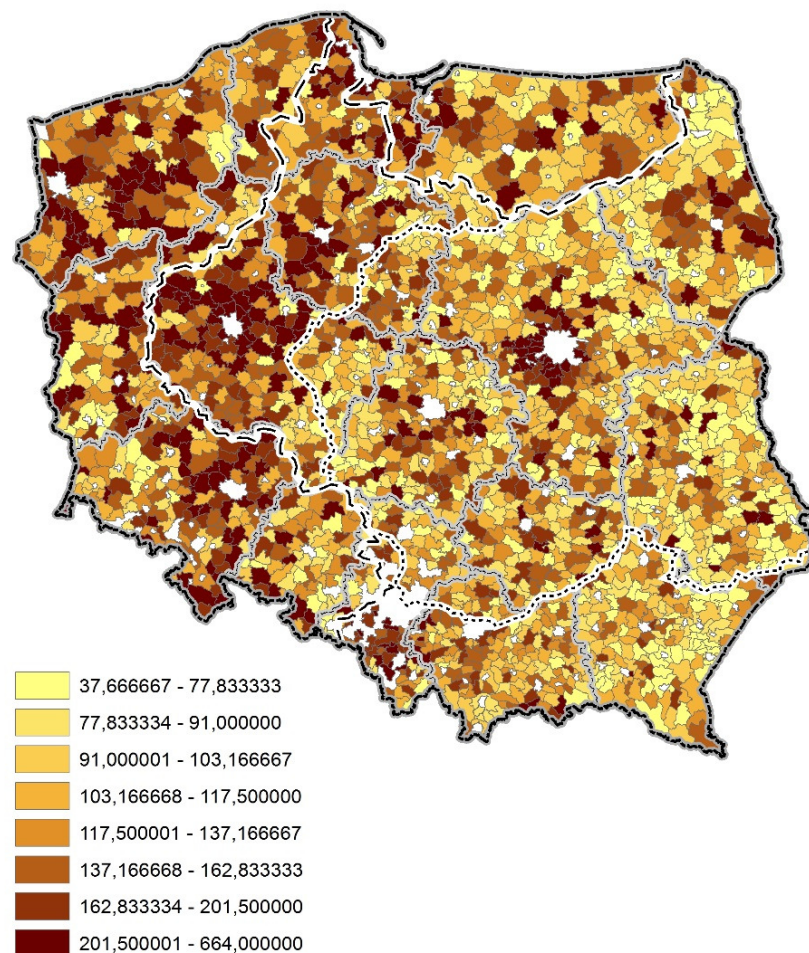
Najniższa gęstość zaludnienia występująca na tzw. Ziemiach Zachodnich i Północnych - konsekwencja zarówno sytuacji sprzed II wojny światowej, jak i niedosiedlenia tych ziem ludnością polską po 1945 r.

Już w okresie międzywojennym granica polsko-niemiecka oddzielała obszary o różnej gęstości zaludnienia - wyższej po polskiej stronie i niższej po stronie niemieckiej.

Od drugiej połowy XIX w. był obszarem odpływu ludności, w przeciwieństwie do obszaru I i II Rzeczypospolitej, który cechował wysoki wzrost liczby ludności (por. Kosiński 1963, Gawryszewski 2005).

Makroregionalny układ rozkładu przestrzennego gęstości zaludniania w Polsce zasadniczo przetrwał od II wojny światowej bez większych zmian (Gawryszewski 2005).

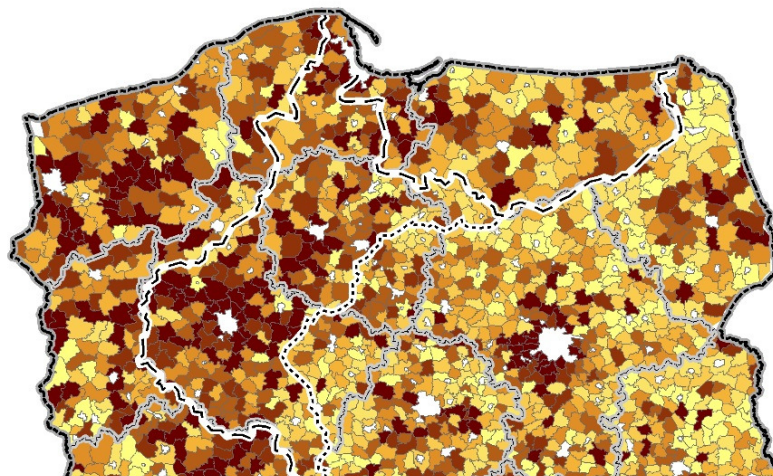
Problem przeciętnej wielkości szkoły - czy jest ona uwarunkowana strukturą sieci osadniczej?

Ryc. Średnia liczba mieszkańców przypadających na jedną miejscowość w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Polski w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

Problem przeciętnej wielkości szkoły - czy jest ona uwarunkowana strukturą sieci osadniczej?

$n = 553$ $k = 3$	Zmienna zależna: wielkość szkoły; Średnia arytmetyczna wielkość szkoły: 148,272; $R^2 = 0,137552$; Skorygowany $R^2 = 0,136757$; Stopnie swobody: 2170; Błąd standardowy estymacji: 60,5459				
	Współczynnik $\hat{\beta}$	B	Błąd std. $\hat{\beta}$	Statystyka t	Prawdopodobieństwo
STAŁA	118,45684		4,63071	25,58072	0,00000
GĘST ZAL	0,02881	0,18260	0,01001	2,87805	0,00416
GĘST OSAD	0,23655	0,14827	0,10123	2,33684	0,01981
WIELK MIEJS	wveeliminowana w pierwszym kroku				

Ryc. Średnia liczba mieszkańców przypadających na jedną miejscowość w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Polski w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

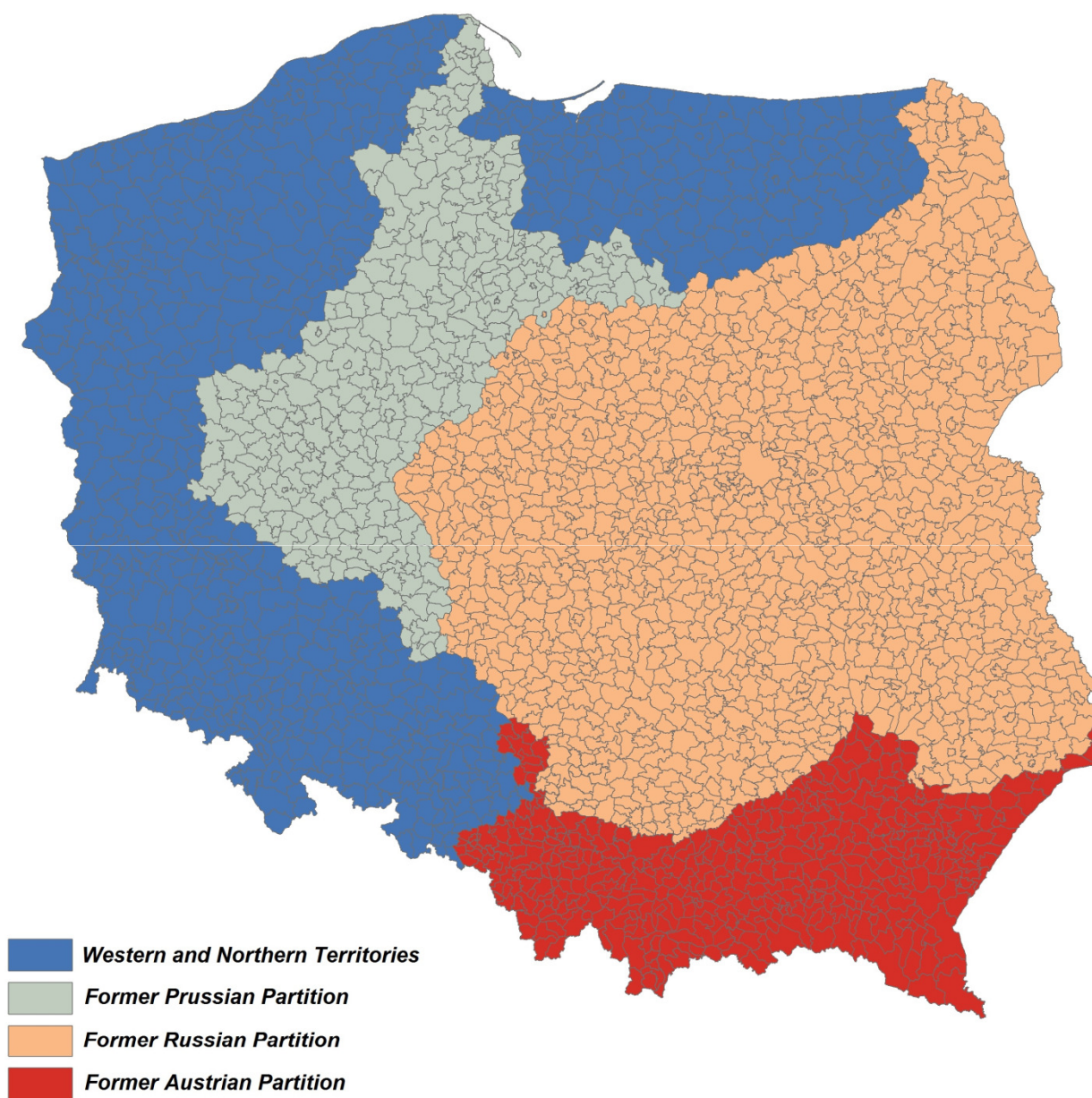
Problem przeciętnej wielkości szkoły - czy jest ona uwarunkowana strukturą sieci osadniczej?

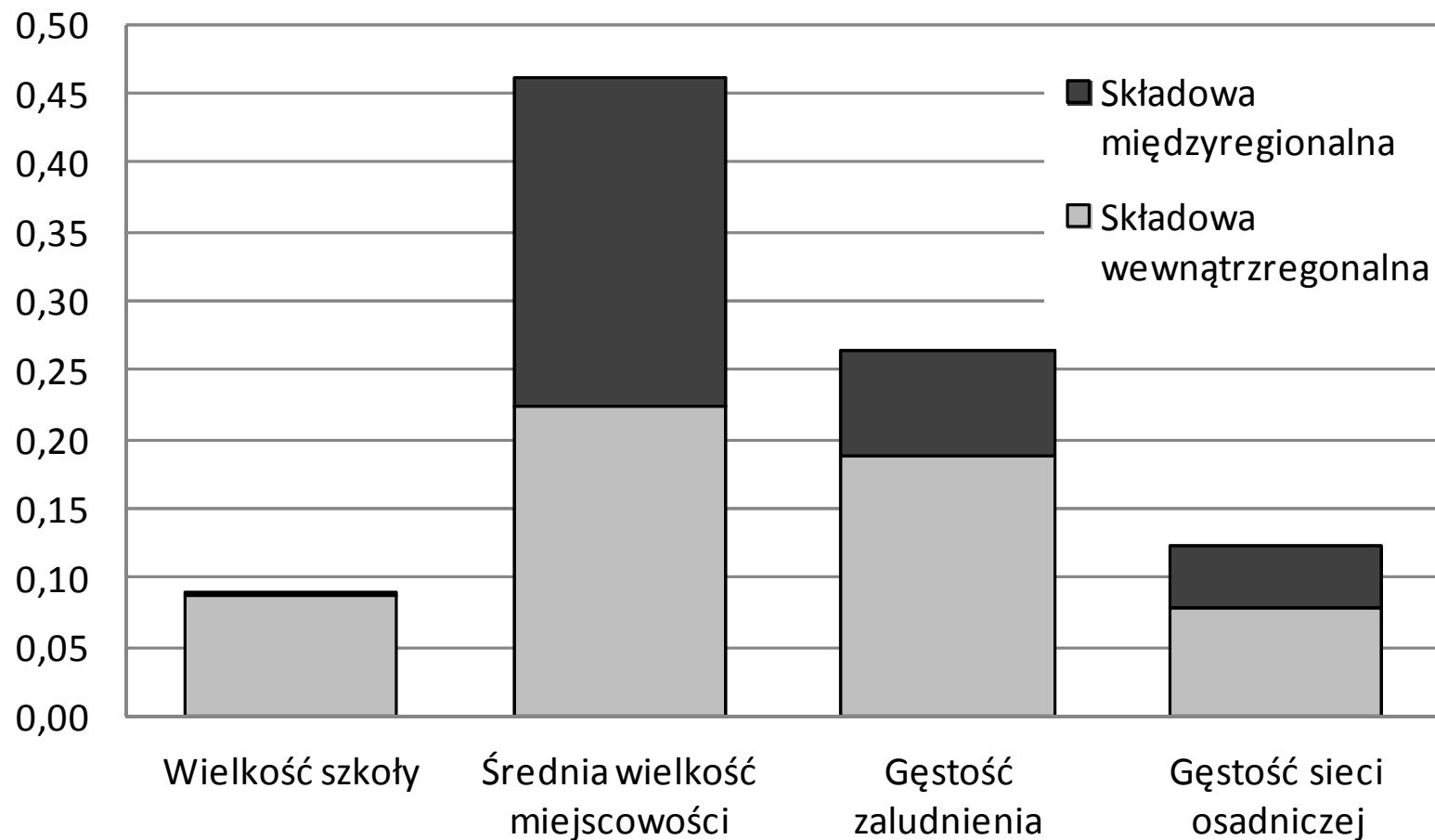
J. Domalewski (2010, s. 187) zauważył, że choć występuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne wielkości szkół podstawowych w Polsce, to trudno jest wskazać na zwarte obszary, w których dominowałyby szkoły danej wielkości, co z kolei świadczy o „*bardzo lokalnym (uzależnionym od wielu czynników) uwarunkowaniu tej charakterystyki oświatowej*”.

Znaczenie lokalnej polityki oświatowej władz samorządowych (por. Piwowarski 2000, 2006, 2008, Herbst i in. 2009, Domalewski 2010, Bajerski 2014).

W jakim stopniu rzeczywiście przeciętna liczba uczniów w szkołach podstawowych w gminach uzależniona jest od lokalnych czynników, związanych ze sposobem prowadzenia lokalnej polityki oświatowej, a w jakim zależy od zewnętrznych wobec gmin uwarunkowań?

Historical factors of contemporary situation

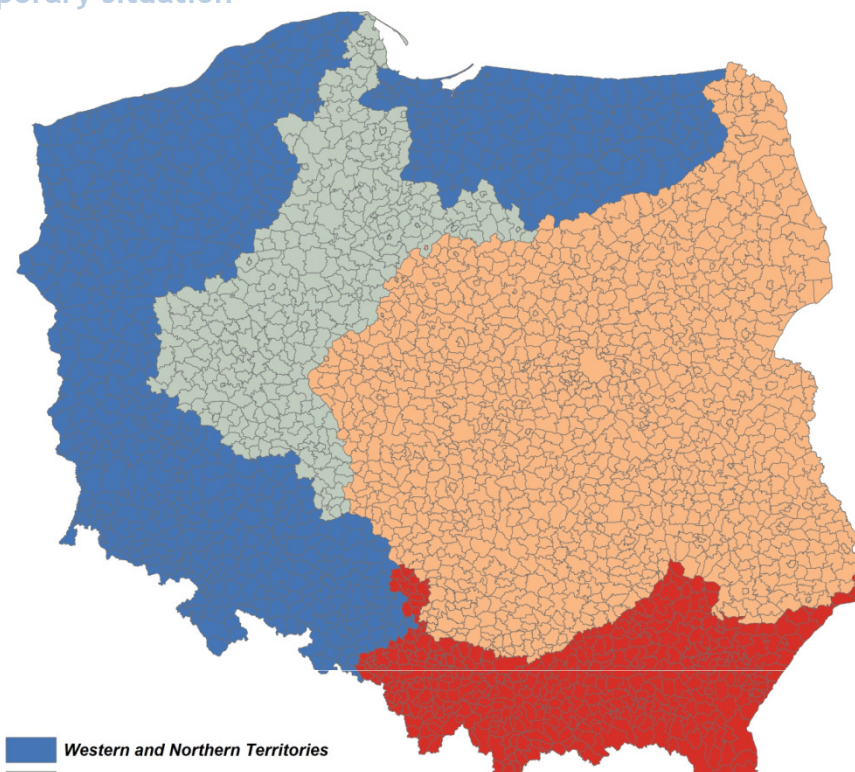

Ryc. Poziom nierówności terytorialnych w rozmieszczeniu wybranych zjawisk społecznych i osadniczych w 2012 r. (układ gmin; wartości współczynnika Theila).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

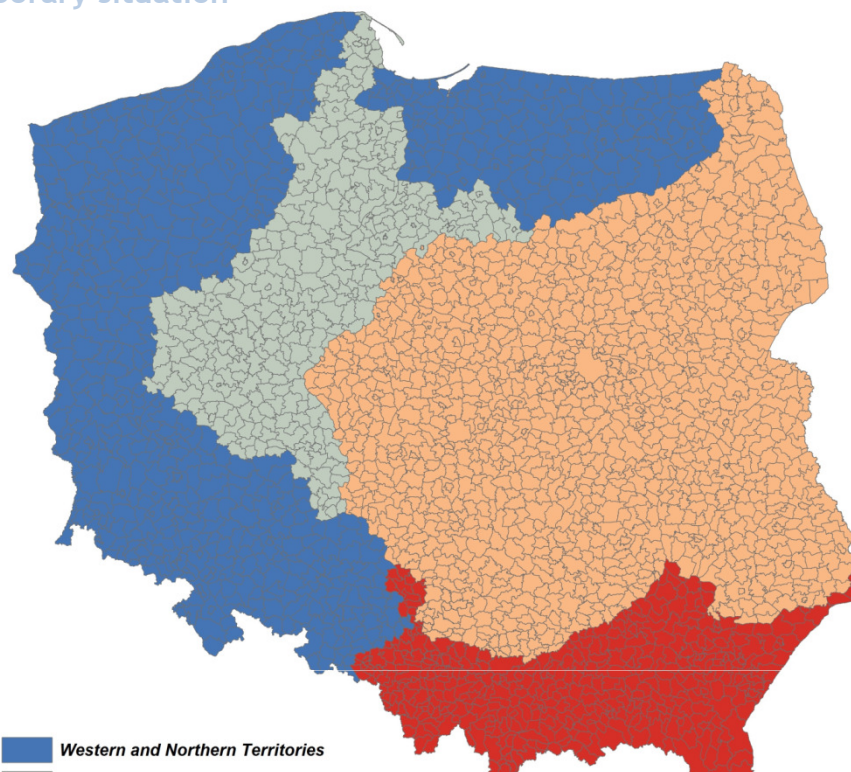
Historical factors of contemporary situation

Ziemie Zachodnie i Północne

$n = 553$ $k = 3$	Zmienna zależna: wielkość szkoły ; Średnia arytmetyczna wielkość szkoły: 148,272; $R^2 = 0,09699$; Skorygowany $R^2 = 0,093710$; Stopnie swobody: 550; Błąd standardowy estymacji: 59,3959				
	Współczynnik $\hat{\beta}$	B	Błąd std. $\hat{\beta}$	Statystyka t	Prawdopodobieństwo
STAŁA	118,45684		4,63071	25,58072	0,00000
WIELK MIEJS	0,02881	0,18260	0,01001	2,87805	0,00416
GĘST ZAL	0,23655	0,14827	0,10123	2,33684	0,01981
GĘST OSAD	w eliminowana w pierwszym kroku				

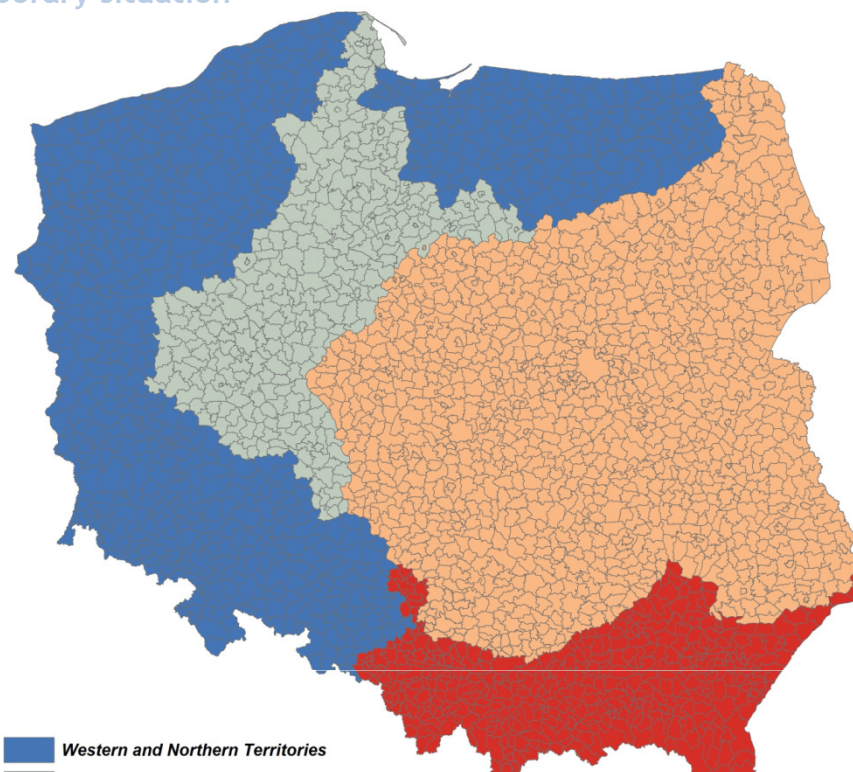
Historical factors of contemporary situation

Zabór pruski

$n = 274$ $k = 3$	Zmienna zależna: wielkość szkoły; Średnia arytmetyczna wielkość szkoły: 165,763; $R^2 = 0,308645$; Skorygowany $R^2 = 0,3035430$; Stopnie swobody: 271; Błąd standardowy estymacji: 64,3476				
	Współczynnik $\hat{\beta}$		Błąd std. $\hat{\beta}$	Statystyka t	Prawdopodobieństwo
STAŁA	60,47290		16,75441	3,60937	0,00037
WIELK MIEJS	0,12035	0,56970	0,01094	10,99699	0,00000
GĘST ZAL	wyeliminowana w pierwszym kroku				
GĘST OSAD	2,62666	0,13794	0,98646	2,66270	0,00822

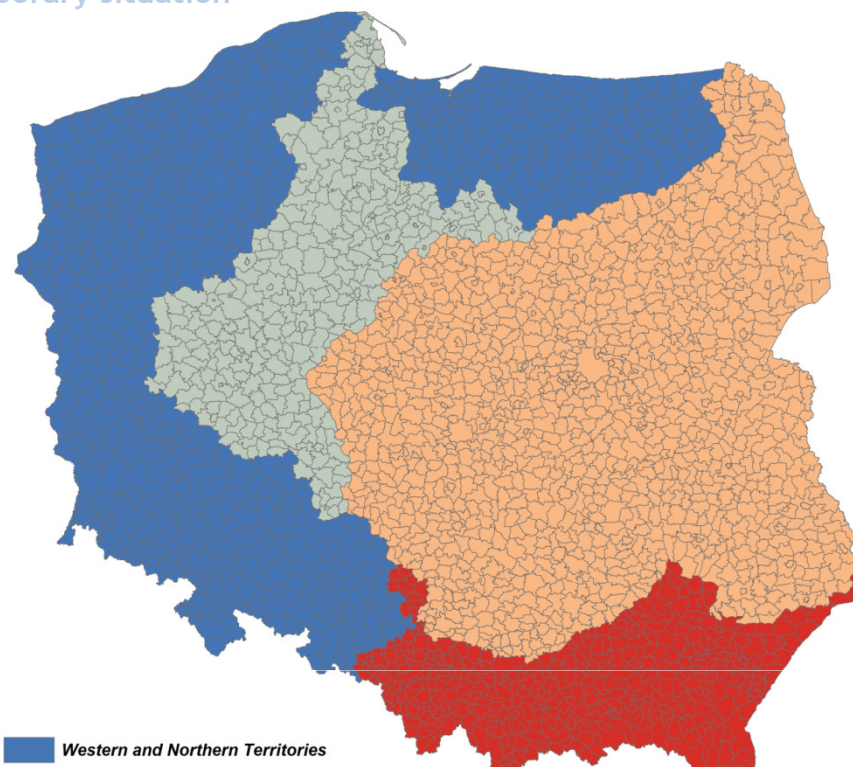
Historical factors of contemporary situation

Zabór rosyjski

$n = 1000$ $k = 3$	Zmienna zależna: wielkość szkoły; Średnia arytmetyczna wielkość szkoły: 122,825; $R^2 = 0,281928$; <u>Skorygowany $R^2 = 0,280487$</u> ; Stopnie swobody: 997; Błąd standardowy estymacji: 53,1416;				
	Współczynnik $\hat{\beta}$		Błąd std. $\hat{\beta}$	Statystyka t	Prawdopodobieństwo
STAŁA	76,35403		4,80634	15,88610	0,00000
WIELK MIEJS	wyliminowana w pierwszym kroku				
GĘST ZAL	0,50361	0,29782	0,02678	18,80210	0,00000
GĘST OSAD	0,54850	0,07133	0,20992	2,61295	0,00911

Historical factors of contemporary situation

Zabór austriacki

$n = 346$ $k = 3$	Zmienna zależna: wielkość szkoły; Średnia arytmetyczna wielkość szkoły: 124,599; $R^2 = 0,520922$; <u>Skorygowany $R^2 = 0,518129$</u> ; Stopnie swobody: 343; Błąd standardowy estymacji: 37,2200				
	Współczynnik $\hat{\beta}$		Błąd std. $\hat{\beta}$	Statystyka t	Prawdopodobieństwo
STAŁA	64,84220		6,07772	10,66883	0,00000
WIELK MIEJS	0,02694	0,76212	0,00143	18,86410	0,00000
GĘST ZAL	wyeliminowana w pierwszym kroku				
GĘST OSAD	1,33649	0,13491	0,40024	3,33921	0,00093

Historical factors of contemporary situation

Inne przykłady - reforma gimnazjalna a podział miasto-wieś w kontekście modeli ustrojowych gimnazjów (badania Herczyńskiego i Sobotki, 2015).

Herczyński i Sobotka (2015) wyróżnili następujące modele ustrojowe gimnazjów:

- samodzielne gimnazjum (SAMG),
- gimnazjum zbiorcze w zespole ze szkołą podstawową, do którego uczęszczają absolwenci wielu szkół podstawowych (SP + G),
- gimnazjum w zespole ze szkołą podstawową, wspólnie obwodowe z nią (SP = G),
- gimnazjum w zespole ze szkołą ponadgimnazjalną (G + PG).

Inne przykłady - reforma gimnazjalna a podział miasto-wieś w kontekście modeli ustrojowych gimnazjów (badania Herczyńskiego i Sobotki, 2015).

Typ funkcjonalny gminy	SAMG	SP + G	SP = G	G = PG
Duże miasta	44.3	19.0	0.9	17.6
Małe miasta poza aglomeracjami	50.5	21.8	8.2	3.0
Gminy w aglomeracjach	37.9	40.0	7.9	3.4
Gminy przemysłowe	41.6	29.9	17.5	1.3
Gminy popegeerowskie	35.4	32.8	17.1	2.6
Gminy mieszane rolnicze	32.2	33.3	20.2	2.1
Gminy typowo wiejskie	28.9	40.3	19.6	0.7
Razem	36.2	23.6	13.6	4.8

Tab. Struktura modeli ustrojowych gimnazjów w poszczególnych typach obszarów funkcjonalnych
Źródło: Herczyński, Sobotka (2015).

Inne przykłady - reforma gimnazjalna a podział miasto-wieś w kontekście modeli ustrojowych gimnazjów (badania Herczyńskiego i Sobotki, 2015).

Typ funkcjonalny gminy	SAMG	SP + G	SP = G	G = PG
Duże miasta	44.3	19.0	0.9	17.6
Małe miasta poza aglomeracjami	50.5	21.8	8.2	3.0
Gminy w aglomeracjach	37.9	40.0	7.9	3.4
Gminy przemysłowe	41.6	29.9	17.5	1.3
Gminy popegeerowskie	35.4	32.8	17.1	2.6
Gminy mieszane rolnicze	32.2	33.3	20.2	2.1
Gminy typowo wiejskie	28.9	40.3	19.6	0.7
Razem	36.2	23.6	13.6	4.8

Tab. Struktura modeli ustrojowych gimnazjów w poszczególnych typach obszarów funkcjonalnych
Źródło: Herczyński, Sobotka (2015).

Dominacja na wsi gimnazjów działających w zespole szkół ze szkołą podstawową – przejaw inercyjności sieci szkolnej na obszarach wiejskich ze względu na duże znaczenie uwarunkowań społeczno-przestrzennych i osadniczych.

Inercyjność sieci szkolnej – najpewniej relatywnie bezproblemowe wdrożenie założeń zmian w oświacie w 2017 r. (zespoły SP + G i SP = G przekształcone zostaną na powrót w 8-klasową szkołę podstawową)

ARTUR BAJERSKI

Szkolnictwo wyższe międzywojennej Polski

Ujęcie geograficzne

Wydawnictwo Naukowe UAM

Dziękuję za uwagę